

З ЛЕГКОЇ РУКИ

Уранці устав Чіпка з досадою в серці, з дурманом у голові. Узяв просьбу, поклонивсь Порохові, пішов у суд. Ще було дуже рано: нікого з судовиків не було в суді; тільки один сторож підмітав скрізь по хатах порозкидані шматочки нікчемного паперу і цілу коробку його, разом з сміттям, висипав у грубу...

— Та й ранній же! — сказав він, побачивши Чіпку — Підожди лишень... Ще нікого нема...

Чіпка сів на рундуці. Після недоспаної ночі, після згаги осіння ранкова прохолода здавалась йому такою хорошою, ніби оживила його... Голова потроху одходила; веселіші думки прокидалися. Вранішнє сонце обливало його м'яким світлом, пестило його вид, очі, нагонило сонне забуття... Чіпка захитався — задрімав. Його розбудив якийсь гомін. Розплющивши очі, він побачив — ціла купа людей увалила в двір. У одного з-за пазухи виглядав крайок паперу; у другого на грудях наче горб виріс: то оддимався цілий хліб, узятий з дому на цілий день; у третього за плечима торбина... Кожен щось розказував другому; інший розмахував руками: всякого клопотало своє діло... Чіпка сидів мовчки, навіть не дослухався до людського гомону: у його гомоніло своє лихо... Якось незнарошне погляд його впав на одного чоловіка. Нарізно стояв він під забором, зажурений, похнюплений. Другі посідали, сміялись, балакали. А він стояв мовчки, як одшиблений, і, здається, нічого не чув, не бачив... Чіпка подумав: «Мабуть, неабияке діло і в цього!...»

Аж ось — хтось крикнув: «Секретар! Секретар іде!...» Усі повставали, насторожились. Підвівся й Чіпка. У воротях показався сухий, перегнутий утрое панок, з зеленим коміром, з блискучими гудзиками... Чіпка глянув на його. Борода йому була гладенько виголена; як та сокирка, видалась вона уперед, ховаючи у прогалині між довгим носом і собою запалий рот з сухими тоненькими губами; голова трохи подалася назад; довга шия вип'ялась так, як у вола, коли його у ярмо запрягають; на грудях одтопирились верхні краї форменого сюртука, застебненого унизу на два гудзики, і робили ніби горб, а на спині був справжній горб — аж од самих плечей до тонкого, перегнутого стану... «Ну й цього перегнуло!» — подумав Чіпка.

Секретар Чижик, — то був він самий, — увійшов у двір, обпираючись на довгий ціпок, як обпираються старці. Люди поздймали шапки. Він озирнув усіх своїм мишачим поглядом і підступив до людей.

— І ви до нас, Осип Федорович? — осміхнувшись, промовив він до одного, видно, полупанка, що стояв тут же таки між народом.

Той поклонився, розказав своє діло. Секретар підступив до другого, до третього — до всіх по черзі. Знайомих величав на мєнєня; незнайомих прямо запитував: «А чого?»

Дійшов і до Чіпки:

— Ти чого?

— З прошенієм.

— Об чім?

Чіпка подав до рук прошеніє. Секретар шморгнув носом, витяг лівою рукою з-за

пазухи з червоними розводами чорну хустку, обтерся і став потихеньку читати прошеніє...

— Нічого не буде! — віддаючи назад прошеніє, одказав він, навіть не глядя на Чіпку.

— Як? — здивувався той.

— Так... документів нема!

— Та нам же громада цю землю одсудила...

— То що, що громада?..

— А в його хіба є? — запитав Чіпка про свого супротивника. Секретар глянув, як п'ятака дав, і знов шморгнув носом.

— Подожди, — сказав він Чіпці, ідучи в хату. Жде Чіпка годину, жде дві, жде уже й три... Бачить він: люди то приходять, то виходять з суду, а його все не кличуть... Бере його нетерплячка; нудиться він... Коли це — виходить сторож:

— Іди до секретаря! — сказав і повів Чіпку аж через три хати, де сиділо багато судовиків: одні за ділом, другі без діла.

— О-о! вже повів... чує муха, де струп!і — сміялися вони услід Чіпці.

Чіпка увійшов у невеличку хатку, де сидів секретар, обложений кругом ділами. Сторож вийшов і прихилив двері. Остався Чіпка з секретарем віч-на-віч.

— Ага! — глянувши на Чіпку, сказав секретар та А знову вп'яв очі у діло. Чіпка стояв у порога; мовчав.

— То тобі Порох просьбу писав? — не дивлячись у вічі, спитав знову секретар, нахилившись над ділом і щось черконувши пером.

— Порох.

Мовчанка. Чіпці аж важко стало...

— А що дав?

— Нічого не дав.

Секретар неймовірно глянув на Чіпку.

— Знаєш що?.. — почав він — і запнувся. — Як п'ятдесят рублів, то й діло можна поправити...

— Х-хе! — хекнув Чіпка, не то усміхаючись, не то дивуючись.

— Чого ти хекаєш?

Чіпка мовчав.

— А де ж та правда, коли так?? — уголос подумав він.

Секретар зміряв його з голови до ніг своїм мишачим поглядом, котрий, здавалось, казав: «Ой, який же ти молодий та зелений!»

Чіпка глянув на секретаря, очима вони стрілись. Мишачий погляд не видержав палкого та гострого і в одну мить перебіг на діло.

Знову мовчанка.

— Ну, чого ж ти стоїш?.. І мене не держи, і себе...

— Рука б мені одсохла от по сю!.. — скрикнув Чіпка, показуючи на локіть правої руки, та й повернув з хати, не доказавши.

— Ов-ва!! — гукнув секретар услід йому. — Гарячий який... Гляди лиш, щоб не опікся! — докінчив він, йдучи за Чіпкою.

Судовики спершу витріщились на секретаря; потім провели очі на Чіпку.

Чіпка гордо й швидко йшов чер'ез хату. Він бачив, як усміхались судовики, переглядаючись між собою і показуючи очима на секретаря.

— Сутяжище! — бовкнув Чіпка вголос, вийшовши надвір. Кров прилила йому в голову; серце затіпалось; на виду зблід, а очі світили, як у вовка. Люди, глядя на його, розступалися, давали йому дорогу... Він потяг напрямки до Пороха.

— А що? — зустрів його Порох. Чіпка ще хижіше засвітив очима.

— Проклятий!.. каторжтпй!.. недаром його у три погибелі скрутило...

— Як саме?

— Хоче п'ятдесят карбованців... За мою землю п'ятдесят карбованців!! Х-хе!!! І кари на вас немає.

— Отак воно завжди. Ти думаєш, як воно робиться?.. — підогреває Порох. — Не підмажеш — не поїдеш... Суха ложка рот дере... ка-хи!.. ка-хи!.. Бач, як дере в горлі... Хоч би промочити...

— А горілка є? — якимось понуро спитав Чіпка.

— Кий біс, хоч би капелька... порожня пляшка... Бач! — і Порох показав над вікном порожню пляшку.

Чіпка мовчки витяг з кишені карбованця, кинув на стіл, а сам заходив з кутка в куток по хаті — хмурий, як ніч, німий, як домовина.

Порох обома руками схопив карбованця — та шморг з хати! Незабаром вернувся з веселим поглядом і веселою усмішкою на виду, а у руках — з повною пляшкою, солоною рибою-талавиркою й невеличкою паляницею...

— Не журись! — сказав він Чіпці: — повна пляшка... Вип'ємо! — підсолодивши голос і на Чіпку глядя, каже він. — Добре, що чортяка виніс кудись Гальку... Вип'ємо! га?..

Чіпка мовчав.

— Будьмо здорові! — обернувся до його Порох і перекинув в рот чарку горілки.

— На здоров'я...

— А нашим ворогам на пропасть! — додав Порох, підносячи Чіпці повну чарку. Чіпка випив і собі.

— Що, посолодшало?

— Кий біс!

— Випий ще — посолодшає...

Підносить Чіпці чарку... Той простят був уже руку, щоб узяти, та Порох вилив собі чарку в рот.

— А що, правда, гірко?! — сказав він, жартуючи. — Ну, на, на — підсолоди...

Чіпка випив і другу чарку... Посоловіло в віччю; вдарило в голову... Він заходив по хаті; розпустив язик; дав волю серцю — став батькувати, лаятись... Порох, заїдаючи талавиркою, підогревав словами...

Випили ще, ще... Очі в Чіпки налилися кров'ю, у чоловічках засвітили огні... Коло серця — немає ні міри, ні ваги тому, що там діється!.. Горілка змішалася з страшною злістю — і запалила серце... Аж знемігся Чіпка. Сів на триніжку коло столу, схилив на руки голову — заснув...

Порох ще довго солонцював талавиркою, обсмоктував кожную кісточку, кожен шматочок та випивав по повній... аж поки не стало ні риби, ні паляниці, а горілка — тільки на денці... Тоді він устав, заховав у грубу пляшку, на прощання нахильці випивши й останню горілку, — і став ходити по хаті... Довго він ходив коло Чіпкя, прихилився, прислухався, торкав його, будив... Чіпка спить. Тоді Порох тихенько просунув руку до Чіпки в кишеню, витяг кисет з тютюном та грішми і, радіючи, мерщій вибіг навспинячках з хати...

Чіпка проспав до обідньої пори. Прокинувся, підвівся... У голові — дурман, у грудях — згага... Давай він пригадувати... Перше всього спала йому на думку зігнута у три погібелі постать Чижика — гнучка, холодна, як гадюка... Чіпка махнув рукою, найшов шапку, надів на голову, вийшов з хати. Надворі ходив з люлькою в зубах п'янений Порох і усміхався.

— Прощайте!

— Куди?

— Додому.

— Щасливо...

Поніс Чіпка у Піски задурманену голову, ще дужче помучене серце... Тепер уже не жевріла в душі надія, не піднімала вгору його духу, не гнала вперед, як у город. Одна неправда та утрата — утрата всього наймилішого, найлюбішого — пекла його серце... Він ішов, ледве здіймаючи ноги.

Надвечір доволікся до москалевого хутора, до своєї землі... Його обдало холодом, потім обсипало жаром... Порівнявшись з хутором, він спинився... «Не чуть... нема... все пропало!.. Ще вчора бачив... ще вчора... Мабуть, і вона зна... Карай же вас смерть нагла, прокляті!..» Він придав ходи в ноги.

Поминув свою землю, навіть не глянув на неї... Далі та далі... Уже сонце зовсім сіло. Уже смеркло, як дійшов він до Пісок. З неба блищали ясні зорі; по селу то там, то там світилося у невеличкі віконця світло; а в Гальчинім шинку топилося у печі, — здавалось, горіла хата зсередини... Ось і його двір. Кругом тихо; у хаті темно, не світиться...

«Мабуть, мати спить, — подумав він. — Нехай же спить!..»

І повернув до шинку.

— Сип горілки, Галько! — гукнув на жидівку.

— Сцо це воно буде?! — усміхнулась жидівка, на Чіпку глядя. Він прямо побрався за стіл, на покуття.

— Не питай... давай швидше!

— Не крици, не злякалася... Дивись... скільки з хоц?

— Та сип, що хоч, гаспедське кодро!

— Ці ти не здурів, бува?.. Ну?.. Сип... Давай попереду гросі!

Чіпка полапав в кишені: ні кисета, ні грошей... Він скинув свиту:

— На! та давай швидше! — ! швиргонув через стіл свиту.

— Сцо мені з твоєї свитки?.. Вона мені не потрібна...

Один з чоловіків, що сиділи в шинку та мовчки дивилися, що це робиться з Чіпкою,

підвівся з лави, підняв з долу свиту, стряхнув, повернув у руках на всі боки.

— Сип, Галько! — каже. — Я за свиту карбованця ложу...

— Що ти карбованця? — закричала жидівка, вириваючи з рук свиту. — Цого ти місаєся не в своє діло! Вона твоя?.. Він заставля...

— Так чого ж ти ерепенишся? Каже парубок: сип! Ну й сип...

— Сип... сип, — запорощала жидівка. — Скільки з сипати?

— Та давай, щоб тобі дихати не дало, проклята душа... Сип! — гуконув Чіпка на всю хату і ударив кулаком по столу — аж вікна здвигнули.

— Ну, четвертину усиплю...

Жидівка мотнулась з свитою у другу кімнату, кинула на бебехи свитку, а сама вернулась з четвертиною горілки, поставила її перед Чіпкою та й знову пішла до себе. Вона була сердита, що так дорого досталася їй свита.

Випив Чіпка одну чарку, випив другу, випив і третю. Дзенькнуло в голові, посоловіло у віччю. Люди мовчки дивились, однак ніхто не зважився перший забалакати.

Коли це — увійшов в хату Яків Кабанець.

— А що це, Чіпко? І ти вже?.. — обіззався. — Вип'ємо, значить?..

— Вип'ємо, — понуро одказав Чіпка. А далі сміліше: — Вип'ємо! — А це вже гукнув на всю хату: — Вип'ємо, дядьку, так, щоб аж мізок у лобі закрутився!

Та — гряк! по столу кулаком... Забряжчали пляшки й чарки, трохи не попадали додолу. Тут уже й другі примовились. Слово по слову, чарка по чарці — полилася з ротів розмова, а в роти — горілка... Підросли ще людиці. Прийшов старий Кулик, що один на все село носив ще оселедець. То був уже старий дід, кремезний ще нівроку... його скрізь по селу знали, як чоловіка письменного: він завжди, було, на криласі співає, посеред церкви апостола читає... А на язык собі удався балакучий, а надто за чаркою... Та любив-таки й випити. Бувало, у неділю, після обіду, прийде у шинок та й почне теревені точити, та все по-письменному,

по-церковному... Зйдуться у шинок людиці розважитись, з людьми посидіти, побалакати; візьмуть півкварти, квартиру, щоб було чим горло промочувати, — і діда не минуть. Тоді він хоч до світа вже буде сидіти та брехати, аби слухали. Іноді, було, насмішить беседу, аж за животи беруться; не вряди-годи й з його покепкують — з його сивого оселедця, що аж за ухом закрутився, а все-таки чаркою не минали ніколи. І Кулик щонеділі, щосвята у шинку.

Придбав він і тепер. За ним — другі, треті. Засіли кругом столу коло Чіпчиної горілки, п'ють собі, патякають, люльки цмолять. Найбільше там було дворових. Випущені на волю, як птиця, без оселі, без землі, без притулку, вони шукали собі оселі по шинках, щоб швидше скоротати ті тяжкі два роки, котрі вони повинні були одробити. Ще по панських дворах вони позивали в горілці киснути, її п'яним хмелем підсолоджували своє гірке життя: не покинути ж було своєї утіхи тепер? І вони мерщій кидали панські двори та ходили від шинку до шинку. Коли не було за що випити, піджидали — може, хто піднесе чарку-другу. Шинкове панібратство завжди знайдеться. Поприходили вони тепер, — Чіпка не обминує і їх чаркою...

Як підпили уже, то той заспівав з п'яних очей, той бідкався — куди його пристати, як

з паном розв'яжеться... А Чіпка не дослухається. У одній сорочці, розхристаний, одно кружає та й кружає, кричить, батькує, по столу кулаком гамселиць, як навіжений...

— Що це воно за знак, Чіпко? — питає його Кабанець, коли Чіпка знемігся трохи. — Ти ж мов до сього дива не теє!..

— Не вживав?.. Ні!.. А тепер буду...

— Чого ж це так?

— Бо нігде немає правди... немає добра... і землі нема... пропала! Ну й гуляй!

— Та де ж твоя земля ділася?..

— Де?.. взяли... одняли гаспедські п'явки... пропала!.. А земля пропала — усе пропало.

— Так, так, — підхопили двораки, — без землі — що?.. Без землі — життя нема!

— Риба без води, а чоловік без землі — гине, — увернув Кулик по-письменному.

— Еге ж, еге... А коли так — пий, поки п'ється, гуляй, поки гуляється! Без землі... усе по боку! Нащо воно? Навіщо тепер корова, кобила, вівці? Га?.. Навіщо?.. Гуляй, душа, без кунтуша! Та бух! по столу кулаком...

Стіл заходив ходором; чарки й пляшки заторохтали, одна чарка навіть упала додолу, під стіл, та ніхто не поліз її доставати: всі здивились на Чіпку... А він знову за своє.

— Дядьку Якове! Ніхто не зна... о-ох! ніхто не зна... Прокляті! П'ятдесят рублів хотіли за землю... Не в землі сила, не в землі вона була... ні! Земля — що?.. Земля!.. Хліб родить, як коло неї походиш, хазяїном робить... Сказано: земля! А без землі — усе пропало... усе! — Чіпка придавив на останньому слові, повів грізно по хаті очима, заскреготав зубами, положив на стіл руки, схилив на них голову — та й притих...

Люди дивувалися, поглядаючи на Чіпку, — дивувалися його непевним речам, а проте пили його горілку, поки до краплі вихилили. Тоді дехто давай рушати.

— Ану, Микито, час додому! — каже, ледве стоячи на ногах, один кріпак до другого, що сидів та слухав, як Кулик розказував про Йосипа, запроданого братами... — Чув, Микито? рушай?

— Підожди трохи, — одказує Микита.

— Чого?.. Ходім, кажу, а то покину?.. їй-богу, покину!.. То й зостанешся з отим оселедьком рови лічити, дарма що він по-письменному балакає...

А Кулик глянув на кріпака, похитав головою і залепетав:

— Аще, аще... еда... єгда... бо... созда мир... Сатанайл заздри... Согріши Адам з Івою... нехай царствує!.. Людїє! од слуха зла не убоїмся...

Микита прислухався. Оже, як почув, що це вже річ не про Йосипа, устав, вийшов за сусідом з хати... Хто тверезіший, собі став за шапку братись. А zostалися самі п'яниці. Той харчав, звалившись під лавкою; той сидів, обпершись спиною об косяк вікна, та здригував — змерз; а дехто виводив не своїм голосом якусь п'яницьку пісню — чи про «журбу впрямую», чи про неслухняну «долю»...

Аж перед світом приплівся Чіпка додому, ледве на ногах стоячи, — п'яний-п'яний, п'яніший землі...

Як глянула Мотря на його, то й перелякалася...

— Що це, сину?! на яких це radoщах?.. Чіпка сів на лаві, схилив голову...

— Де це твоя свитка, шапка?.. Заходив, кажеш, не тільки гроші, та й те...

— Свитка?... шапка?.. Нема!.. Нащо вони?.. Навіщо все, коли... у-у... у — завив на всю хату, мотнув розкудленою головою, засвітив повними сліз очима.

Материне серце мов хто у жмені здавив... Давай вона його умовляти:

— Навіщо це ти, сину, сам собі лихо робиш? Це ж ти сам себе з світа зживаєш!.. Плюнь ти на ту землю!.. Що ж робити? Жили ж он без землі кілька літ, та хліб їли... й тепер не сидітимемо без його... Ти тоді малий був, — сама пучками та ручками заробляла, — та не померли з голоду... А тепер — не те, що тоді!.. Тепер і ти заробиш, і я допоможу... Що ж робити? На все його свята воля!

— Ет, толкуй!.. Немає тепер у мене нічого — аніні!.. Що тепер я?.. Людський попихач, наймит?.. Пропало... все пропало!.. І добро і душа пропала... бо немає правди на світі... немає між людьми... Тепер моє щастя — ось-ось було, та... уплило!.. — Чіпка розвів руками — і задумався...

— А все люди, все люди... Вони в мене й батька одняли, людоїди; вони мене ще змалечку ненавиділи — з іграшок прогнали, йшли повз хату, одхрещувались... Я малим був, а все бачив... За чортеня щитали... Я чорт... е-е... Я чорт... над чортами чорт!.. А баба учила мене людей прощати, а дід — любити... Дурні! Дурні! не стоять вони слова доброго... їх мучити, му... морр...

Та — пуць! на землю... Так і захарчав...

Мотря встала, витягла з-під себе ряднину, укрила нею Чіпку, перехрестила його, сама перехрестилась, лягла на голому полу, та сон уже не йшов їй на думку... Сплили перед нею давні лихі роки; пригадала вона свою криваву працю; перескочила її гадка на свого чоловіка-москаля... Де він?.. що з ним сталося?.. Може, розпився, розволочився та так де-небудь під шинком богу й душу віддав... Глянула на сина, що, як той сніп, лежав на долівці — харчав, і стиха прошептала: «Господи! сохрани його й заступи!»

Прокинувся Чіпка — вже геть підбилося сонце. Голова крутиться; коло серця пече, мов гадина смокче кров з його... Походив він, походив по хаті, не глянув навіть матері в вічі, вийшов, ніби до худоби, та й потяг — не в загороду, а прямисінько до Гальки... На третій день — знову на ослоні в шинку. На четвертий — там його сонце праведне стрітило, там і ніч темна привітала...